

Szenteleky

Részlet

Majtényi Mihály

Szenteleky Kornél itteni irodalmi működése első szakaszában sokáig nem tekintette magát vajdasági írónak, s e felfogásában semmiben sem különbözött azoktól, akik Pestről bizonyos irodalmi nevet hoztak. Még 1927-ben, amikor öt éve dolgozik már az itteni lapokban, ezeket írja Kairóból Mladen Leskovacnak: „A posta, az újság nagyon lassan jár errefelé, hetenként csak egyszer jön kurír Triesztből, aki a hazai híreket hozza. Nem tudom, hogy a vajdasági magyar irodalomról szóló vita folytatódik-e még a B. N. (*Bácsmegyei Napló*) vasárnapi mellékletein. Én már nem folytatom tovább ezt a diszkussziót. Olyan törpének látszanak innen a dolgok és olyan utának, nevelésének a szócsaták... Boldogan és önfelédten szeretném hörpintgetni ennek a dúslevelű életnek ragyogó kelyhét és feledni kicsit a nyugót, a sarat, a szürke és ráncosarcú hétköznapokat...”

Hát hiszen — mondhatnád — ezek lehetnek egy beteg ember spleenes

pillanatai (Szenteleky a tüdejét ment gyógyítani Egyiptomba); pillanatnyi őszinteségi roham is lehet ez és mekkülküni akarás mindentől, ami élet. De nem! 1928-ig Szenteleky határozottan tagadta a vajdasági irodalom létezését, még létezésének jogosultságát is. A B. N. 1927. január 30-i számában írja: „...nem húzunk olyan ígát, amelyet magunknak kellene megformálnunk, szürke művészetlenséggel. S éppen ezért talán ki szabad mondanom a kívánságom: ne legyen vajdasági irodalom. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket”.

Ezeket az idézeteket — lenne még több is hasonló — azért közöltem, hogy valamit tisztázzunk és helyére állítsunk. Bizonyos életrajzi adatok, cikkek és utalások, lexikális sorok ugyanis azt a kész formát veszik át, hogy a vajdasági magyar irodalom megteremtésének eszméje Szentelekytól ered, holott ő csak jóval később állt élére ennek az eszmének; igaz,

hogy akkor egész irodalmi múltját megtagadva vetette magát bele a szervezésbe. Az eszme élt és itt volt, mint láttuk, hiszen a legnagyobb akkori újság a B. N. hasábjain hosszú és nagy viták folytak körülötte, Szenteleky ellene nyilatkozott egy ilyen megszervezett lokálkülörs irodalomnak, sőt kairói levelében — ön-maga szempontjából — a távolállást választotta, és a béka-egérharc perspektívájára helyezte az egész „vajdasági irodalmi vajúdat”. Mindez persze semmiben nem kisebbíti Szenteleky jelentős érdemeit éppen ennek az irodalomnak „szárnyrabocsátásában”; csak azt mutatja, hogy később meggyőzték, hogy lelkét átállította, és harcosa lett ennek az eszmének. Szenteleky különben maga sem vindikálja primátusát a vajdasági magyar irodalom körül, és nem tekint a mozgalmat ötőle eredőnek. „Míg nem jöttem, koldusok voltam” — Ady akaratlan kérkedése — távol állt tőle. Újabban egyesek, fiatalok, a vajdasági irodalmat elsősorban és kizárólag a Szenteleky-mozgalommal hozzák összefüggésbe; az igazság az, hogy ez a mozgalom is csak átvette a korábbi évek és irányzatok bizonyos elgondolásait, míg Szenteleky maga a későbbi saját mozgalmával szemben — ellenzékben volt.

A másik érdekes pont — ez már kissé homálybavesző tapogatózás csak és Szenteleky írói és lélekfejlődési vonalának követésében lehetne adat — Szenteleky bizonyos radikalizmusa, sőt forradalmisága! Tudom, hogy most az olvasó enyhén megcsóválja fejét, és úgy gondolja: talán bizony tisztárafésült Szentelekyt akarunk netán a készülő irodalomtörténetünkbe beiktatni, és ennek a kimondottan polgári írónak bizonyos baloldaliságot kívánunk tulajdonítani. Nem. Szenteleky megnyilatkozásai, egész irodalmi oeuvre-je tele van idealista világnézettel (legfeljebb monizmussal), és ebből a polgári korszellemnek megfelelő nemzetieskedő irányzattal; amikor az évek ezt diktálták. Korábbi világképében a romantika, a humanizmus, a liberalizmus voltak a főelemek... a forradalmi rokonszenv Ady Endréig, Ady imádatáig és szeretetéig vezette el, tehát irodalmi-ízü volt. Ellenben a vallomásaiban (leveleiben) rátaláltam egy sorra, amely bizonyos fokig, legalábbis a lélekfejlődés vonalán, más képet adna Szentelekyről. Mikor egy irodalmi folyó-

irat szerkesztésére és lényegében az irodalmi vezetőszerépre felkérték, amikor ezzel a kérdéssel megkörményezték, akkor írta:

„Örömmel és nyugtalansággal olvastam végig levelét. Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizserreg végig idegeimen, pedig bizony már régen volt, amikor világnézeteiket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal”.

Mikor és hol? Persze nincs válasz; egy visszamerevedett polgári világban ilyen ifjúkori lelkesedésekről nem volt éppen ajánlatos dolog tovább beszélni. Nem lehetett egész diákkori fellobbanás (a diákkort a középiskolával zárva), hiszen Szenteleky diákkora az első világháború előtti évekre esett, 1910-zel zárult, és ott Zomborban aligha lehettek fogalmi bizonyos forradalmi világnézeteiről. Szenteleky aztán 1916-ban diplomált Budapesten, ügylehet közelkért a Galilei-kör haladó mozgalmához; talán ekkortájt volt? Lehetséges. A kommün alatt Szenteleky Pesten élt (ezt a körülményt életrajzírói korábban általában ügyesen elkendőzték; Benedek Marcell irodalmi lexikonjában azonban, amelynek szövegét ő maga hagyta jóvá, az áll, hogy a kommün éveit után tért haza).

Szinte kínálkozik a további következtetés, hogy talán itthon, hazatérve? Talán a baloldali megmozdulások megerősödése idején? Vagy az úgynevezett pécsiek megjelenésekor a Vajdaságban, esetleg éppen azokkal együttműködve?

Az egész tézisnek, mondom, kevés gvakorlati jelentősége van; talán csak elejtett mondata egy fiatalkori vágynak, viszont nagyon jellemző adata az egész kornak! Annak, hogy anno 1918 körül mennyire tele volt minden lélek ezzel a „tűzzel való iátékkal” — legtöbbjüknel persze csak iáték volt. (Érdekes, hogy a „forradalmi periódusok” ilyen nyomat őrzí a francia közélet is a múlt század végén, tehát az 1870—71-es nagy napok után. Amikor a legreakciósabb miniszterekre is azt mondták: vakard csak meg a minisztert, belülről kibújik a forradalmár.)

A polgár lelkében élő „forradalmi görögtűz” érdekes és többször visszatérő motívum nála. Amikor 1928 januárjában egy kiadvállalattal harc-bakeveredett (természetesen kapitalista vállalatról van szó, mint ahogy

minden vállalat kapitalista volt akkor), így ír: Nem tudom, mennyiben lehetne ez lehetséges, egyelőre a kompromisszum tervet rajzolgatjuk, hogyan lehetne a nagytőkét a nemes, becsületes és értékes munka érdekörebe csalni...” Ugyanennek az évnek végén a hangja már eles: „A nagytöke mindenáron meg akar tojtani bennünket, mi azonban eddig minden »gyilkossági« tervét meghiúsítottunk. En eddig nem voltam elvakult és ortodox marxista, egyes tanokat rokonszenvvel kísértem, másokat erős kritikával, de most saját bőrömmön tapasztalom a tőke hallatlan kegyetlenkedését! Milyen csunya, milyen embertelen nagy és lélek nélküli a molochnak mindent felzabálni akaró, izetlen étvágya”. Az ember a szemét dörzsölgeti, de aztán elgondolkozik. Először is — magánlevélről van szó, aztán — jobban ismerve a viszonyokat — az egyik üzleti vállalat harcáról a másik üzleti vállalkozás ellen, a hangosan elcsattant vád szótára az általános „magas régióból” tehát leszáll a civakodás színvonalára, szó sincs itt következetes és elvi állásfoglalásról, csak neki-keseredett kirohanásról körülbelül azon a színvonalon, hogy a hajbakapott szomszédok leteremtették egymást. Egy-egy ilyen suba alatti kirohanás, még ha az egész forradalmi nagyszótár szavait is alkalmazza egy teljes emberi és írói magatartás tükrében — görögtűzet mutat csupán!

Lényegesebb itt a vád — a háború után sokszor hallhatuk Szentelekyvel és elmarasztalásával kapcsolatban —, hogy el akarta vezetni az itteni táj alkotóit, az osztályharc felismerésétől, illetve, hogy „magyar összefogás” hirdetésével gyengíteni akarta az irodalom barátságát. Bizonyos együttműködését a baloldali írókkal azonban ezek az ítéletek sem tagadták; ezek könnyen kimutatható irodalomtörténeti tények.

Az az érzésem, hogy Szentelekynek — lehet, hogy nincs igazam, és megcáfolnak majd — nem voltak soha más szempontjai, mint irodalmiak. Az utókorban élő bírálói ma felfedhetnek magatartásában negatívumokat, irodalomvezéri szerepében felismerhetik még bizonyos káros korszak önkéntelen szolgálatát is, de nem hiszek abban, hogy ő túlságosan kilépett volna bizonyos, a „széplekerek” kötelező szerepéből. Az, hogy is-

merte az osztályharcot — mert ismerete —, semmieleme kötelezettséget nem rótt rá, ő úgy érezhette, a maga világlátásában. Ebben a világlátásban a szépművészetnek külön rekesze volt a lélekben (és talán van is), ez az irodalmi felfogás állandó hullámvölgyet mutat az élet-valóság-művészet kapcsolatában, birkózásainak tanui vagyunk az egymást követő irodalmi irányzatokban. Állandó harcának tanúja az évezredek Ars poetica: a magyar irodalomban legjobb példa a darabosan és gúnyosan megfogalmazott aranyjanosi alkudozás a művészet értelméről és földi rendeltetéséről. A fine de siècle írója és a későbbi évtizedeké is, a l'art pour l'art előretörése nyomán nagyon is képes volt művészi öncélúságot hirdetni, és lebecsítani a sorompót minden előtt, ami az élet-valóság-művészet viszonyában nem esztetizált, nem hangulatos, nem idillikus vagy romantikusan szépen csengő. S nem venni tudomást arról, ami forradalmisággal hatol a lélekbe (naturalizmus, új tárgyilagosság stb.), nem venni tudomást a lázító miértől. Az igazság lázításáról. Szenteleky Krúdy-tanítvány, még inkább Kiss József-tanítvány, akitől ezt hallotta:

... Hazudj! Ó mert csak hazugságból
Táplálkozik mi él és alkot itt
Hazudva szép csak s tűrhető az élet
Maradjon meg az igazság mesének

Vagy a korszakot még mélyebben analizáló Babits Mihályt idézve: „Biztatóbb útnak tűnt föl a naturalizmusból való szabadulás felé az artisztikum útja. Nem a tartalom, hanem a formán át keresi a menekvést. Ahol a figyelem a formára vész, a tartalom mindinkább mellékessé válik. Az író, még ha a valóságot ábrázolja is, már nem a valóság ígértje többé. A saját műve fontosabb, mint az ábrázolt valóság. Maga az ábrázolás a fontos, a szavak, a színek fontosak. A l'art pour l'art végső túltengése ez. Már nem is a mű egésze, ami számít. Minden csupa finom hangulat, miniatűrészteszt, kispasztika. Észak Flaubert-je, a dán Jacobsen ennek az iránynak a képviselője”. (S Szenteleky éppen Jacobsenért rajong legjobban!)

Tény az, hogy mindennek ellenkezőjét valló, új naturalista, új-tárgyilagó vagy helyzetudatosító és a valóság felé forduló elem élete és mű-

vészete legvégső szakaszában lett csak osztályrésze Szentelekynek, akkor sem lázadó, baloldali értelemben, hanem a „kisebbségi komplexusra” épülve, s akkor sem saját alkotói munkájában, hanem inkább mások irányításában.

Olyan lélek volt, olyan lélekburok védte a világ dolgai elől, amelybe — mélyebben — csak irodalommal lehetett behatolni! A könyvek világa, az olvasmányok... szinte fuldoklik a mondanivalótól, ha ezekről megszólal és vallomást tesz. Nemcsak ha mint hivatásos író beszél, mint esszéista, ha a szedőnek szánt kutyanyelvekre ír, hanem a magánlevelek sima papírja előtt is. Vagy ha baráti körben lenne kissé felenged.

Egy nagyon gazdag lélek vívódásai-ba, sokszólamúságába pillanthatunk így bele. Könyveken keresztül, a könyvekből érkező üzeneteken át munkaterveket épít ki, bírál, erősíti lelkét újabb és újabb szellemi vállalkozásokra.

Magánlevél 1926-ból, töredék: „A múlt héten nyolc vaskos könyv érkezett Bécsből, javarészt művészetből-cselelti munkák, az egyikük különösen érdekes és lenyűgöző: Bildnisse der Geisteskranken. Talán beszéltem már Önnek arról, hogy egy nagyobb tanulmányra készülök, melynek „Örület és képírás” lenne a címe, és amely főleg azt tárgyalná, mennyire tiszta művészetet alkothatnak teljesen antiszociális elmebeteg, valamint azt, hogy mennyi szizofréniás vonás van az expresszionizmusban, dadaizmusban vagy aktivizmusban. Az előbbire jó példa lenne Blaha, Van Gogh, Munkácsy (a két Krisztus kép már a legvirágzóbb paralízisben készült). Az újabb irányzatok patológikus mivoltáról pedig egyéni nézeteim vannak, amelyeket részletesen és ráérősen szeretnék kitergetni. Ez a könyv magyar és német nyelven jelenne meg egyszerre, sőt már bécsi kiadóm is lenne, aki a fordításról is gondoskodna, úgyhogy mindkét nyelvű kiadás Bécsben jelenne meg — így hát csábít a munka, bár nagy nyugalom kellene hozzá, de én még mindig hiszem, hogy egyszer valamikor az is eljön. Szóval ez a nyolc könyv, a többi harminccal vagy negyvennel együtt felkerül az íróasztalra, ahol szigorúan tiltva van a takarítás stb. — Köszönettel küldöm vissza a Flaubert tanulmányt. Rövid, de nem érdektelen. Flaubert különben is nagyon érdekel, a Madame Bovarynál jobb, tö-

kéletesebb írást ma sem ismerék. Ilyen tiszta és eszményi szépségkereső talán csak Michelangelo és Beethoven voltak. Van egy diákkori füzetem, amelyben ez a jelige áll piros betűkkel: L'homme n'est rien, l'oeuvre est tout!* Ez a nagyszerű, abszolút művészetet kívánó mondat is Flaubertől való. Volt már idő, amikor megmosolyogtam ezt a fiatalos művészrajongást, de ma ismét komolyan és áhítatosan ismétlem magamban”.

Magánlevél ugyancsak 1926-ból: „Sok szeretettel kell megköszönöm, hogy készülő művemre gyűjti a forrásmunkákat. Zweig könyvére nagyon kíváncsi vagyok. Sajnos eddig nemigen találtam olyan könyvekre, amelyek nagy tételeimet igazolnák, s amelyeket a bizonyításban felhasználhatnék. A legtöbb könyvben patológikus művészetről van szó (például minden Van Gogh monográfiában) és én épp ezt tagadom. Nincs egészséges és nincs beteg művészet. Picasso és Gleizer tudtommal józan, szürke emberek, művészetük mégis sokkal ziláltabb, mint például az elmebeteg Van Goghé vagy Gulácsyé... Dosztojevskijt csodálom, de nem olvasom szeretettel. Hatalmas író, kegyetlen lélekismerő, de nem építő művész. Analitikus lelki anatómus, akinek nem olvasom, nem élvezem, hanem végigszenvedem a munkáit. Ne olvassa őt! Hanem Puskin-t vegye a kezébe, olvassa el sokszor az Anyéigint, ezt a tiszta, friss mélytűző poézist. Sok megnyugtatót és megtisztulást hoz majd a lelkébe”.

Magánlevél 1928-ból: „Egy nagyszerű könyvet olvasok, amely elkápráztat nagyszerű meglátásaival. Babis Mihály írt róla a Nyugat szeptemberi számában. Szerzője: Julien Benda „La trahison des clercs”. Az írástudók árulása. Minden sora csupa megkapó nagyszerűség, csupa tiszta, egyszerű világosság. Csak egy-két fejezet címét fordítom itt le, mutatóba: Az írástudók átveszik a politikai szenvedélyeket. — Az írástudók politikai szenvedélyeiket beviszik írástudói működésükbe. — Az írástudók tételeikben a politikai szenvedélyek játékaikat játsszák. — Magasztalják a különlegeshez való vonzalmat és meggyalázzák a mindenség érzését. — Magasztalják a gyakorlatiashoz való vonzalmat és meggyalázzák a szellem szeretetét stb. Ami az utolsó száz évben

* Az ember az semmi, a műve minden!

hazugság és gyalázatoság történt az írásban, az érthetővé és világossá válik ebben a könyvben. Hogy visszaéltek tudásukkal az írástudók! Visz, fűt, elképeszt ez a nagyszerű élelátással és fölényel megírt könyv...”

„*Sztari Szivac, le 3e Avril 1926.**: ... A tárcákat köszönettel küldöm vissza. A súlyosan degenerált Daudet ivadék tragédiája nem nagyon érdekelt, nem tudtam meg róla többet, mint amennyit az akkori újsághírek hoztak, persze a feltalálás szépségét és művészetét mégis élveztem. Tetszett és hatott rám a Jacobsenről és Niels Lyhnéről szóló tanulmány. Egy kicsit rokonnak érzem magam Jacobsennel és tétova hőseivel s aztán ő is köhögött, sápadt volt és vértelen... Jó érzés, ha az ember jajtársakra akad, ha mindjárt a múltban is. Az ember nincs egyedül az elmúlásban és az emlékezésben”.

Igen érdekes ma — számunkra különösen — Szentelázy Kornél viszonya a délszláv irodalomhoz, sok megfigyelése a délszláv írókkal és könyvekkel kapcsolatban. Valami kitartó folytonosság van abban — csodálatos folytonosság, mint levelei elárulják —, ahogy a két irodalom kapcsolatát építi, építgeti. Mladen Leskovachoz írt meleghangú és őszinte leveleiben már első érintkezésüknél a szerbre fordítandó és tervebevett Ady kötet a téma... utolsó leveleiben pedig (hat esztendő van a levelek között) Bora Stanković Nečista krv című regényének fordítása foglalkoztatja, súlyosan betegen ezzel a könyvvel vonul a budapesti szanatóriumba, és reméli, hogy maga végezheti el a fordítást.

Mladen Leskovacal folytatott levelezésén keresztül — akihez utóbb már a meleg barátság szálai fűzik — ismerjük meg többnyire véleményét, ítéleteit a szerb, horvát és szlovén írókról.

(Ivo Andrić) „Az Andrics könyvek megérkeztek és sok örömteli meglepetést okoztak. Az a finom, sápadt, sóhajos melankólia, amely erősen művészi írásaiból felém árad, azt a nemes bánat-parfómöt juttatja eszembe, amely Leopardi, Novalis, Jules Laforgue olvasásakor arcomba csap. Szeretnék belőlük néhányat lefordítani”.

(Jovan Popović) „Még arra szeretném megkérni, hogy küldené el véle-

* Már a keltezés is finom utalás és tetszelgés, hogy mennyire a sziváci áprilisi sártenger felett lebeg a levél írója!

ményét Jovan Popovićról, az eibeszélőrol, akinek irasait a Letopisz es a B. N. is hozza. Nagyon tenetseges elbeszélonek tartom; egy noveletaja (egy orosz emigránsrol) nagyon megkapott es ezért szeretném ot megnyerni a V. I. (Vajdasági Iras) számára. Tud valami közelebbi rola, irodalmi törekvéseiről?” (Levél Leskovachoz, 1928. X. 9.)

(Miroslav Krleža) „A délszláv írók estjére — írja Fekete Lajoshoz — a budapesti rádióban elküldök neked egy Bazsalikomot és két Krlezsa fordítást. A horvát irodalomban egyedül Krlezsa az abszolút érték”. (1933)

(Jovan Dučić) „Ducsics erősen konzervatív, a forma örök hódolója, a parnasszistákért rajong... A régi finom humanisták és a fáradt Onyeginnek, Child Haroldok harmonikus vegyülete ez az ember, aki mindenestre hatással van arra, aki tünő életét szépségek és finomságok keresésével tölti”.

Dučićcsal szemben azonban, akit személyesen jól ismert, más alkalommal kritikusabb. Felrója több hibáját és tévedését, amikor Dučićnak *Az álmok városa* című kötete magyar fordításban megjelent. Emberi magatartását is erősen bírálja.

(Veljko Petrović) „... Illő lenne, ha Petrovics Veljkónak magyartárgyú és vajdasági novelláiból összegyűjtenék és lefordítanánk többet, és ezt a Jugoszláviai Magyar Könyvtárban bejelentենék. Ez olvasóközönségünk mindenestire nagyon érdekelné”.

Sűrűn emlegeti Todor Manojlovićot, akivel szintén élénk kapcsolata van — e levelezés szerint —, mint Veljko Petrovićcsal. Manojlovićnak ezidőtájt játsszák a *Centrifugális táncos* című drámáját, amely jelentős művészi eseménye volt a kor haladó irodalmának és a beográdi művészi életnek. Szentelázy ír is erről a drámáról, érdekes írását azonban nem tudtam megszerezni. A drámát különben közli a *Vajdasági Írásban*.

(Ivan Cankar) „Pár év előtt Mohácsi Jenő felpanaszolta a Nyugatban, hogy Cankarnak híres kisregénye — Jernej szolgalegény — még nincs lefordítva, pedig az utóbbi két évtizednek ez a legerősebb írása! Ki kell hozni feltétlenül a J. M. Könyvtárban”.

(Oton Župančić) „A V. I. karácsonyi számában szeretném bemutatni a legnagyobb jugoszláv költőt, Oton

Zsupancsicot. Kérem, jelölje meg azokat a költeményeket, amelyek őt legjobban reprezentálják”.

(Miloš Crnjanski, Rastko Petrović) „Az antológia már nagyjából készen áll. (Bazsalikom). Csupán egyes hiányokat kell kitölteni; Crnyanskiótl például csak egy verset fordítottam, Rastko Petrovicstól még egyet sem. En mindkettőjüket értékes jelenségnek tartom, és ezért szeretném, ha illően képviselve lennének az antológiában. (Megint csak az antológiáról szóló levelezésben.) Adjunk helyet például Hamza Humonak, Nenad Mitrovicnak, Anica Szavicsnak, Dusan Vasziljevnek, Bozsidár Sztjojinovicnak, Zs. Milicevicnek?”

(Leskovac Miladen) „Az én két aszszonyom” fordítását sokszorosan és csodálkozva olvastam és olvasom. Ezt tartom az eddig ismertek közül a legsikerültebbnek. Csodálatos ihletességek szükségesek az ilyen egyszerű és tiszta fordításokhoz és ügylátszik ez a fordítás”. (Egy másik helyen ezt írja Leskovacnak:) „Úgy találok, hogy ön komoly megértője Ady hatalmas, de homályos nagyságának. Ezt tulajdonképpen nagyon kevés olvasórol lehet elmondani”.

Amikor tanácsokat kér a szerb irodalomról, véleményt mond, párhuzamosan szeretné, ha minél több magyar könyvet fordítának le szerbre. Igen érdekes a tanulmányozásra, esetleg fordításra Leskovachoz küldött egyik könyvküldemény jegyzéke (új, pesti kiadások 1931.): Erdélyi József: *Kökényvirág*, Kiss József: *Avar*, Kosztolányi Dezső: *Meztelenül*, Szabó Lőrinc: *Kalibán*, Tóth Árpád: *Lélektől lélekig*, Kassák Lajos: *35 vers*, Geléért Oszkár: *Valami a végtelen sugaraiból*. (Van még néhány ilyen névsor a leveleiben.)

Érdekes, hogy a fordításra ajánlott versek, elbeszélések, tanulmányok szerzői között soha sincs egy vajdasági név (egyedül az itt élő legidősebb író, Milko Izidor esetében tett egy ízben kivételt Szenteleky).

Amikor Leskovac Szenteleky egyik versét lefordítja, és közölni kívánja egy szerb folyóiratban, így ír: „Sok rokonszenvvel és örömmel olvastam a Knjizsevní Szever terveiről. Nem értem azonban, hogy kerülök én Ady, Babits és Kosztolányi társaságába? A fordítás szinte meghatott. Kitűnő. Sokszor szorítom meg érte a kezét. De szerepelhetek én evvel a verssel a mai

magyar líra néhány reprezentatív értéke között? Legfeljebb ha lokális vajdasági értékeket nem veszik figyelembe, azt azonban nem igen szeretném. Nekem kevés közöm van a Vajdasággal, írásaimnak nincs local couleurja, témáim és törekvéseim általánosak és emberiek.” A befejező sorokat nem azért idéztem, hogy Szenteleky felfogását illusztráljam vele a vajdasági irodalom kérdésében, amelyet 1927-ben elfoglalt (erről már volt szó), hanem azért a szerény hangért, amellyel — az Ady, Babits és Kosztolányival való együttes megjelenés miatt protestál. Olyan határozottan és erőlyesen húzott meg egy irodalmi határvonalat (tekintet nélkül arra, hogy érték szempontjából feltétlenül igaz is volt), mintha a magyar irodalom bemutatása a vajdasági szerb közönségnek csak a nagyok és szentek felől lenne kívánatos. Csak a központi magyar irodalom lehet az, amely itt fordításban megszólalhat — ez tűnik ki ezekből a szavakból. Itt egyben megkapjuk a „kisebbségi lélek” egész alázatát, szerénységét. Maga sem hisz abban, hogy ebben a lélektelen valami nagy és maradandó születhet; ha fordításokról van szó, csak a kisebbségre kötelező a fordítás... hogy az ő költőit is fordítsák? Hát azt maga sem hiszi el, hogy ez helyén van! Pedig maga a szerb fordító kínálja, hiszen Adyt, Babitsot, Kosztolányit vele, Szentelekyvel együtt akarja a Knjizevni Sever olvasóinak bemutatni, mint egyik részét a magyar irodalomnak. Ez a sápadt szerénység, Szentelekynek ez a magatartása mindennél jobban megvilágítja a kisebbségi lelket és magatartást a háború előtti, polgári, nacionalista társadalomban. A magyar és délszláv irodalom közeledését csak valahol a csúcson tudta elképzelni, ...pedig ez a közeledés éppen regionalista viszonylatban érdekes és izgalmas! Itt, az együttélés földjén, Vajdaságban.

A vajdasági irodalom megerősödése óráiban a „szentek túlságos tisztelete” a központi irodalom felé alábbhagyott Szentelekynél. Van egy levelünk, egy irodalmi véleményünk tőle, amelyben az e tájon költővé nőtt Fekete Lajost — elébe helyezi Babitsnak. Legalább is egyik rádiószerelésében, 1931-ben.

Levél Fekete Lajoshoz: „Előadásod nagyon szép volt. Ezzel szemben Babits szintelen öregnek, sőt üresnek tűnt.” — Az persze már megmoso-

lyogtató túlzás, amikor így folytatja: „... Azt hiszem, máskor óvakodni fog veled együtt fellépni.”

Leveleiben általában a klaszikus magyar irodalom alakjairól, budapesti írókról, erdélyi írókról csak ritkán olvasunk véleményt. Kivétel pl. Mécs Lászlóról adott értékelése, néhány elmélyült sor Kuncz Aladarról, negatív vélemény Komáromi Jánosról — könyveinek vájdasági terjesztésével kapcsolatban — legtöbbször valami konkrét esemény kapcsán kerülnek bele Szenteleky leveleibe ezek a nevek. Mindezzé érthető: irodalomtörtéti cikkei számára tartotta fenn könyv olvasási emlékeit. Így tudunk többek között — a már említett Kiss József-cikken kívül — egy elmélyültebb Arany-tanulmányáról, egy Babits-cikkről. Könyveket kér, könyveket rendel, és mozgósít állandóan az utóbbi munkához leveleiben.

Könyvek és mindig könyvek! Még a halálás ágyán is. Ritkán olvastam megdöbbenőbbet, mint amit halála előtt egy hónappal írt a mártonhegyi szanatóriumból Szirmai Károlynak:

„Drága barátom, szombaton itt volt Németh László, és két kötet Proustot is hozott magával. Nagyon jól esett a látogatása, eleven és bensőséges szellemisége. Több mint egy óráig időzött nálam, nagy sietséggel végigszágultunk a világirodalom óceánján, s a végén megrekedtünk a magyar pocsolyákban. Proustba már belekóstoltam. Sajnos, nem tudom, elolvashatom-e mind a 14 kötetet, mert ahhoz sok idő kell...”

Mert ahhoz sok idő kell! Tizennégy kötet, amikor a függöny lassan legördül, és a halál számolja már a napokat. Harminc nap, még huszonnyolc, huszonkettő... Nem, ezek már nem lesznek útítársai, ezek a Proust kötetek a végtelenben...

Sajnos, a tanítványokkal foglalkozó kazinczskodó leveleiben (inkább az örök szerkesztés gondjaiba merült Arany János levelei ezek!), ezekben már kevesebb az esztétikai tárukozás. Az ember szinte sajnálja, hogy néhány irodalmi problémát és könyvkérdést csak felvet és érint, de nem sokat mond aztán. A levelek jórészt betöltik olyan dolgok, mint lapalapítás, irodalmi csoportosulás, szerkesztés, nyomdaharc, sokszor technikai kérdések és... pénz, pénz, pénz! Melyből minél többet szeretett volna kiharcolni írotársainak. A levek egyszerű

orgonistája volt egyébként: van ezekben a levelekben irányítás, bátorítás, harc, van bennük utalás emberi gyengeségekre, kicsinyeskedésekre, van bennük fájdalom és bennük van... hogy írójuk maga is hatalmába került a gyűlöletnek és gyűlölködésnek. Mint a rajvonalba került katona, maga is tüzel és fegyverét töltögeti folyton, csattogtatja a puszka závarát... céloz és lö! Sebeket kap, és sebeket oszt.

Hat esztendőről (1927—1933) gyűjtötték össze leveleit, levelezését, és ezek a levelek valóban lehetővé teszik egy plasztikus Szenteleky-arckép — írói és emberi portré — megfestését. Mondom: van a levelekben reménykedés, lendület, vigasztalás, buzdítás, lelkesedés, sok igazság és sok tévedés... sőt néhány igazságtalanság is. Egészében Szenteleky, az „homme de lettres”, ezekkel a levelekkel, ezzel a levelezéssel teremtett meg egy irodalmat — amelyről részleteiben lehet ilyen vagy olyan véleményünk ma már, de amely mégis a miénk. Nemcsak rég elsüllyedt évek táj- és lélektükre, több annál: sokak lelkében — ha nem is világfelfogásban — talaj és gyökér.

E levelek nélkül talán ma már nem is rekonstruálhatnánk a huszas-harmincas évek irodalmi életét, annak harcait. Másrészt: ha nem lennének ezek a levelek, egy kenetteljes pátoz maradt csak volna itt egy-két elmélyültebb tanulmány kivételével az irodalomvezér Szentelekyről (*A Kalamgya Szenteleky száma, sok sírbeszéd, az Ákácok alatt* előszava) — és jónéhányunk lelkében az emlék. Most látom csak, ahogy ezeket a leveleket boncolgatom, most látom csak, hogy alapjában milyen keveset is tudunk Szentelekyről. Semmi esetre sem válalkozhatnék e levelek nélkül néhány ilyen tétel bizonyítására, mint például:

1. Szenteleky egyáltalában nem csodálkozott az itteni irodalom balratalódásán, s mert indokolt jelenségnek látta, valójában harcolni sem kívánt ellene.

Levél Fekete Lajoshoz 1933 áprilisában: „Kisebbségünk teljesen elproletarizálódik, tradíciók nem fekezik balratalódását, és ez természetesen meglátszik az írók és költők alkotásain”. „Szinte pontosan ugyanaz, mint amit Mayer Otmár ír 1936-ban, három évvel később a Híd-ban — mellőzve per-

sze a „tradíciókra” vonatkozó sóhajt. „A magyar dolgozó és szellemi rétegek az általános elszegényedés egyre meredekebb lejtőjén bukdácsolnak, a kiutat keresők száma napról-napra emelkedik”.

2. Nyugodtan adja kezébe fiatalabb társainak a baloldali irodalmat, mint-ha perspektívikusan maga is így gondolkozna.

A fiatal Herceg Jánoshoz így ír: „Nem tudom, olvasol-e franciául? Egy kedves mesekönyvem van, egy proletráfiú kalandozásai a kapitalista igazságtalanságok között. Jean sans Pain par Vaillant-Couturier. Ha érdekelne, beküldhetném”. — Irodalom formájában olyan szívesen adja a hangfélreverést a legfogékonyabbak kezébe, olyan magától értetődően beszél az olvasmányok lényegét képező kapitalista igazságtalanságokról, amire csak kora haladóbb polgára volt képes, aki lelkében már elhatározta az átállást.

A logika szent nevében szembeállíthatnánk most: miért mondtam görögtűznek a korábbi baloldali vallozásait, és miért fogadom el itt? Intuitív és megmagyarázhatatlan érzésem, hogy az ezerkilencszázharminchármas év Szentelekyje — a szépirodalomból jövő példák nyomán a szavak értékét egyre inkább igazi revolttá forrósította át szívében. S hogy ez nem ugyanaz, mint amit egy tíz év előtti önvallomásában ír: „Máskor a Keletet vártam, az új napot, de lassan rájöttem, hogy elveszítettem a hitemet... de nem vesztettem el kereső kedvemet”. A „kereső kedvének” láncolatában juthatott el megint — a revolt-hoz!

Az ilyen perspektívikus gondolkodását még jobban megvilágítja az alábbi eset: fiatalok „lázadozó” folyóiratát elsősorban baloldali síkon tudja csak elképzelni.

A fiatalok folyóiratot indítottak, és ebből az alkalmából ezt írja 1932 őszén Draskóczy Edéhez, aki ezeknek a fiataloknak propagátora és mentora:

„Nem ismerem ezeket az ifjakat, de úgy érzem, nincs célkitűzésük, horizontjuk, hitvallásuk. Érténem, ha ők az irodalmat bizonyos világszemlélet szolgálatába kényszerítenék, mert az irodalom, amelyet eddig csináltunk, az nem egy világszemlélet propagálója. Ahogy azonban értesültem, ezeket az

ifjakat nem lelkesíti a Monde, a Fac-kel vagy az oroszok példái, a kisebbségi öntudat sem tisztább náluk, mint a többi íróban...”

S rövid idő múlva, amikor ismét Draskóczyhoz ír, felveti a kérdést:

„Sajnos leveledben tartózkodtál minden állásfoglalástól, és így igazán nem tudom, hogy az eset nem mosott kis árkot közénk? Nagyon szeretném, ha véleményedet nemcsak velem, hanem nyilvánosan is közölnéd, mert az ilyen vitáknak nemcsak tisztító, hanem termékenyítő hatásuk is van”.

3. Szenteleky — a minőségért harcolva — állandóan kereste az együttműködést azokkal az írókkal is, akikről pontosan tudhatta, hogy eszmében és világfelfogásban nyíltan baloldalon állnak. Így Haraszti Sándorral, Mikes Flórisssal, Somogyi Pállal, Laták Istvánnal, sőt egy ízben megkísérelt kapcsolatot teremteni Sinkó Ervinnel (ez a levelem nem jutott el Sinkóhoz).

Fekete Lajoshoz írja 1929 januárjában: „Nagyon szeretném, ha újabb és értékesebb munkatársakra tehetnék szert. Sinkónak írni fogok” — pár nappal később „Legfontosabbnak tartanám, ha írotáborunkat megerősítenék. Írtam Sinkó Ervinnek Pr. Sv. Ivánra, de levelem visszajött, hogy ismeretlen”.

1929 januárjában Fekete Lajoshoz írt levelében hangsúlyozza, hogy Somogyira és Latákra feltétlenül számít mint a V. Í. munkatársaira. Ugyan-ebben az évben egy más alkalommal így ír: „Jóformán csak Figyelőm van. Novella nincs és verset nem kaptam... Hol van Laták?” 1932 áprilisában Csuka Zoltánhoz: „Ismételten kérlek, Latákot ne mellőzzed”. — 1933 márciusában Laták meghívást kapott az *Ákácok* alatt című novelláskötetben való részvételre, de visszautasította. Erről így ír Szenteleky: „Tegnap kaptam az első visszautasítást az antológiára felszólító körlevélre. Itt mellékelem Laták visszautasító levelét. (Elvi okokra hivatkozik.) Felfogását nem lehet megváltoztatnunk, nélküle is megleszünk, noha tehetsége vitán felül áll”.

Egy másik levelében Szenteleky panaszkodik Laták visszautasítása miatt, különösen az indokolás miatt, amelyet nem ért, hiszen „az antológia nem készült polgári szellemben”. Ugy tudja, hogy a *Tovább* írói nem osztottnak Laták álláspontjában. Ha Laták

elvileg nem akarja, hogy a proletár-írók erősítsék a vérszegény polgári irodalmat — neki az a véleménye, hogy erejük még sápadtabbá tehetné a „polgáriak” erőtlenségét. (Laták erről az esetről nemrég elmondta nekem, hogy valójában nem is volt kedve visszautasítani a felhívást, a visszautasítás egy téves helyi álláspont miatt született meg; ő maga is harcolt a téves álláspont ellen, akkorra azonban a kötet már megjelent. Hozzátette, hogy Szenteleky idejében éppen úgy, mint később, sokat írt a *Kalanygy*-ba, s vele egyidőben sok baloldali dolgozott együtt Szentelekyvel. Olyan időszak — hogy az együttműködést az irodalomban megszakította a baloldali tábor, — csak átmenetileg és ritkán következett be; általában a baloldaliak a „szélesebb népfront” álláspontján voltak a radikális és haladó „polgáriakkal”, a humanistákkal való együttműködésben.)

Somogyi Pál nevét is sűrűn emlegeti Szenteleky; lehet, hogy eleinte valóban az úgynevezett munkásírókat akarta rajta keresztül mozgósítani a V. Í. számára, egyik terve volt, hogy rányomatja nevét a lapra, mint főmunkatársát. Somogyi szókimondásától azonban — mint szerkesztő fél. A lapot néha elkobozzák, és ez íratja vele valószínűleg az alábbi levelet: „Mellékelem még Csányi (Endre) versét a még elküldött kettőhöz és Somogyi Pál versét, amelynek végére egy más sort írtam. Ha ilyen változtatásba belemenne, úgy készséggel lehoznám a verset... A vers különben nagyon jó és sajnálnám, ha Somogyi ragaszkodna az utóbbi sorhoz”.

Haraszi Sándor is gyakori szereplője Szenteleky leveleinek. Csuka Zoltánhoz írja:

„Debreceninek is írtam a Krklec kritika miatt. És ha Harasztival meg a többi szabadkai munkatárssal találkozna, emlékeztesse őket ígéretükre. Már megint nincs kéziratom”. Harasztival azonban néhány összecsapása is volt, kritikai elvtelenségét veti a szemére. Más alkalommal Haraszi cikket írt a Nyugatban a vajdasági irodalomról. Erről így ír: „A múlt héten Móricz Zsigmond keresett fel egy levéllel. Együttműködésre kér fel, és naivan azt kérdezi, hogy voltunk megelégedve Haraszi cikkével. Még nem válaszoltam neki, szeretném neki ráérősen és őszintén megírni, milyen hi-

básan kertészkednek abban a virágoskertben” (Mármint a Nyugatban). En úgy látom, hogy a Helikon horizontja sokkal tágabb, s Kuncz Aladár szerkesztői összefogóképessége messze felül áll a „virágoskert” kertészeinek egymásközötti örökösen hadakozó szerkesztősi játékaik”.

Szentelekynek persze jobban tetszett a *Napkelet* egységes szelleme (egységes és kisebbségi szelleme), világképéhez, az „összefogás” nagy eszméjéhez közelebb volt, mint az oly soksikú és sokirányú pesti irodalmi harc. Mindig kicsit megzavarodva és kiábrándulva jött vissza Pestről, és bizonyos keserűség írat vele ilyen sorokat: (Fekete Lajoshoz) „Jól esik olvasnom meglátásaidat a pesti irodalmi dzsungelben. Talán az a csúnya tülekedés még rettentesebb lenne számomra, mint ez a fojtogató depresszió”. (1930). Egy másik alkalommal a magyar fővárosból visszatérve még keserűbben ír: „Érdekes és szomorú viszonyokat ismertem meg Pesten. Talán mégis jobb így messziről álmodni... mint ott az intrikák és érdekszövetségek maszatos konyhájában”. (Idealista felháborodásában ő sem vette észre az intrikák és érdekszövetségek kis tülekedését... nálunk is.)

4. Ha belátja irodalombeli tévedéseit, mindjárt korigálja is, például az erőltetetten misztikus, pátoszos, felfújt papköltőnek, Mécs Lászlónak esetében:

1928-ban még ezt írja — Mécs küszöbönálló vajdasági szerzői estje előtt: „A vajdasági közönség... nem ismeri a jelenkor legnagyobb, mindenestre zseniális magyar lírikusát”. — 1931-ben már így ír: „Mécs Laci kötetét (ittjártakor nyilván személyesen összebarátkozott vele) végre megkaptam. Bevallom, hogy valami csalódásfélét éreztem később, amikor a könyvet letettem. Majdnem minden verse erősen hat rám, később, másodszori, harmadszori olvasásban a vers hatóereje csökken, valami fárasztó pátoszt érzek az egykori megejtő sorokban, pleonazmust, vasárnapi prédikációt. Majdnem minden lírikusnál érnek a versek, a többszöri olvasás titkos kincseket fed fel, a vers tüze melegebb és fényesebb lesz; de Mécsnél az első megkapó tűz másodsorra már üres rakétafény... harmadszor tűzijátékhamu, majális után”.

Sajnos, ezeket a felfogásokat inkább csak leveleiben hirdeti; írásaiban, cikkeiben engedményeket tesz, éppen ezért állapíthatjuk meg ennek az irodalmi levelezésnek különös értékét: ezek a levelek túlnőtték az alkotó Szentelekyt, sőt Szentelekyt, az embert is! Mennyi őszinteség, kimondott bátor szó a lélek vívódásaiban!

Nem lesz bűn talán, ha kicsit a derű szemszögéből — távolról sem a szatirikus elemekre gondolok — páasztá-zunk végig ezeken a régi irodalmi mezőkön, a bőrnei tétellel ajkunkon: a derű lágyabbá teszi a nekimegese-dést, elviselhetőbbé az élet komoly-ságát és kegyetlenségét.

A mosoly Szenteleky életében ritka vendég csak. Most nem arra gondolok, hogy alkotásaiból hiányzik — teljesen hiányzik a derű lágyága; első regényében Lengváry szerkesztő szerelme a *Bohémia* világába visz, ez a világ a maga édesbús pittoreszkiségében, sok excentrikusságában maga is mosollyal ajándékoz meg. Egy kis szindarabja is van Szentelekynek, a *Simmiláz* (shimmy, ahogy ő írja, shimmy az új és groteszk tánc, az életet, divatot és mindent felforgató újszerűség), derűs továbbregzés a szivben ez a kis színpadi írása. Mégsem erről van szó, hanem magának Szentelekynek az emberi mosolyáról, aperçuiről, telitalálatairól — akár tudatosak, akár önkéntelenek.

Tele van panasszal egyik levele: munkatársai, a „hívek és tanítványok” serege összekapott. Egymást vádolják, egymást fűrészelik... ki a tehetséges, ki mit írt és mondott a másiktól — levélben, cikkben, bírálatban — ki szűnt meg neki cikket vagy verset küldeni azért, mert a másik... A másik viszont: akármit mond a harmadik (a nevetek mind nem akarom behelyettesíteni), ő a folyóirat gerince, nem pedig X! Erre írja Szenteleky egy Radóhoz intézett levelében:

„Amint láthatod, barátaim gondoskodnak a szórakoztatásomról is”.

Egy másik esetben — a gólniki szanatóriumban fekszik — levelet kap: a poéta, aki írja, az akkori irodalom közismert fenegyereke, alaposan kioktatja... még a betegségét is sértegeti, gyanakszik. Szenteleky nemhogy eltépne a levelet, „mellélkelten megküldi” a redakciónak. „Itt küldöm a

levelet, hogy ti is mulassatok egy keveset... Tagadhatatlan, hogy van benne humor, amit szórakoztatásunkra felhasználhatunk.”

Szenteleky egyik bon-mot-ja a vajdasági irodalommal, annak helyzetével kapcsolatos. Egy értekezleten valaki kifogásolja, hogy túl kevés az alkotás és túl sok a bírálat, az irodalmi babáskodás. Aki eldörögte vádját, hozzátette:

— Olyanok vagyunk, mint Schlemil Péter, aki mindig körül-körül tekintet... van-e már árnyéka?

— Holott nincs is árnyéka! — dörögte bele egy harcias.

Erre mondta Szenteleky:

— Tévedsz. A vajdasági irodalomnak... csak árnyéka van még.

Leveleiben azonban néha önkéntelenül ad „telitalálatot” a mosolyhoz. A V. Í. budapesti terjesztéséről van szó. Szenteleky átutazóban Pesten, tárgyal ebben az ügyben. Aztán levelet ír haza: Ígéretet kaptam, hogy V. Í.-t elhelyezik a könyvtárakban, iskolákban, esetleg — ami a legfontosabb lenne — a kávéosok szövetsége is magáévá teszi ezt az ügyet”. Hogy miért a kávéosok szövetsége, azoknak mi közük a vajdasági magyar irodalomhoz — kérdezhetné megdöbbenve. Ez a közlés csak látszólag képtelenség, valójában fontos volt, hogy a pesti kávéházakban a rámák-ban, száz és száz újság között... a vajdasági magyar irodalom lapját is ott tartásák — legalábbis Szenteleky így gondolta. S erről úgy látszik a kávéosok szövetsége hozta meg a határozatot; hogy kedvezőt-e, azt most már nem tudom megállapítani. A kávéház és az irodalom ezekben az évtizedekben annyira összetartozó fogalmak voltak, hogy Szentelekynek fel sem tűnt, milyen „telitalálatot” írt levelében arról a korról! S egy kicsit megint Lengváry szerkesztő volt, saját regényének hőse, aki tüzzel-vassal és feketével adná az irodalmat a nyájas olvasó kezébe...

Nem akarok további pontokat ideszúrkalni, beiktatni... az ilyen keresőmunkába hamar belefárad az ember; rábizom ezt az irodalomtörténetre. Inkább egy átfogó irodalmi értékelésre lenne most szükség Szentelekyről — úgy érzem.